

Gorazd Bajc

Boj projugoslovanskega tabora na področju slovenskega šolstva v Trstu (1945-1948)*

Uvod o dihotomiji

V občasno sila napeto in celo nasilno povojno ozračje Trsta in okolice, med nasprotujočima blokovskima sistemoma (kar je na lokalnem prizorišču pomenilo različne italijanske in jugoslovanske razmejitvene težnje), moramo – zaradi svetovnonazorsko kulturno-političnih, če ne celo duhovnih, delitev nezacelejenih slovenskih ran – uvrstiti močne ločitve med samimi lokalnimi Slovenci, ki so, čeprav v drugačnih okoliščinah, zrcalile predvojno in medvojno stanje v matici. Skratka: potrdila in celo utrdila se je ledena skorja dihotomije med nasprotujočima taboroma. (S časom se je ta ledena skorja dihotomije počasi in premalo talila, tako da je še vedno odločilno prisotna med Slovenci zahodno od matičnih meja.)

V takem, nič kaj enostavnem ozračju, se je znašla obnovitev slovenskih šol v cona A,¹ potem ko jih je raznarodovalni fašizem ukinitel.² Ukinitvam so se sicer Primorci že takoj uspešno postavili po robu,³ kar se je potem nadaljevalo tudi v medvojnem času, ko je prišlo

* Preveden in prirejen odlomek iz naloge *La politica delle autorità di Lubiana nei confronti dell'opposizione slovena a Trieste: 1945-1948* (Politika ljubljanskih oblasti do slovenske opozicije v Trstu 1945-1948), s katero sem v akademskem letu 1996-1997 pod mentorstvom prof.dr. Jožeta Pirjevca diplomiral na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Trstu.

¹ Treba je ločevati med začetnima demarkacijskima conama A in B, ki so ju določili takoj po vojni, in precej manjšima conama A in B, sadom odločitev pariške mirovne konference, ko je bilo 15.9.1947 ustanovljeno Svobodno tržaško ozemlje.

² Z zloglasno Gentilijevo reformo, 1.10.1923. Na osnovi te je bilo z odlokom št. 2185 odločeno, da bo s šolskim letom 1923/24 v prvih razredih vseh osnovnih šol s tujim jezikom učni jezik italijanščina. V naslednjem letu je ista odločba veljala za druge razrede in tako postopoma dalje leto za letom, dokler ni postala italijanščina učni jezik vseh šol. S koncem šolskega leta 1928/29 so bile tako ukinjene vse slovenske in hrvaške šole v Julijski krajini. Edina zasebna slovenska šola v Trstu je bila z odlokom ukinjena ob pričetku šolskega leta 1930/31. Delo je nadaljevala samo osnovna šola srbske pravoslavne cerkvene občine. O šolstvu in raznarodovanju pod fašizmom si oglejmo vsaj: ANDRI Adriano, *L'ultima scuola slovena di Trieste durante il fascismo (1925-1930)*, v: *Qualestoria*, XIII/3, 1985, str. 99-112; ANDRI A., MELLINATO Giulio, *Scuola e confine. Le istituzioni educative della Venezia Giulia 1915-1945*, Trieste 1994 (dalje: ANDRI A., MELLINATO G., *Scuola e confine*); ČERMELJ Lavo: *Slovenci in Hrvatje pod Italijo*, Ljubljana 1965, posebno str. 47-69; IVAŠIČ Marta, *La scuola come strumento di propaganda e snazionalizzazione*, v: *Qualestoria*, III/1-2, 1975, str. 33-36; KACIN WOHINZ Milica, *Prvi antifašizem v Evropi*, Koper 1990; LAVRENČIČ PAHOR Minka, *Primorski učitelji 1914-1941*, Trst 1994; PAHOR Drago, *Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja*, v: *Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969*, Ljubljana 1970, posebno str. 313-337.

³ Kmalu se je začelo ustanavljanje ilegalnih šolskih struktur oziroma tečajev. Prvi so pričeli duhovniki; prim. KLINEC Rudolf, *Obnovitev slovenskih šol po padcu fašizma*, v: *Koledar Goriške Mohorjeve družbe* (dalje: KGMD) 1975, str. 92-103; isti, *Primorska duhovščina pod fašizmom*, Gorica 1979, str. 36-44, 82, 83. Duhovnikom so sledili nekateri starši, dijaki in dekliški krožki. Svoj doprinos so dale tudi »tigrovske« šole: CENČIČ Mira, *Tigr (Slovenci pod Italijo in TIGR na okopih v boju za narodnostni obstoj. Kras in Vipava)*, Ljubljana 1997, str. 47-49, 160, 161.

do nekaterih pobud, ki pa so se med seboj močno razlikovale in v glavnem že takrat definirale idejno ločitev,⁴ ki je po vojni imela določeno težo pri zgoraj omenjeni dihotomiji. V strnjeni obliki: na eni strani so bili tisti, ki so leta 1944 v krogu Slovenskega narodnega varnostnega zbora (SNVZ - domobranci na Primorskem) dobivali denar za vzdrževanje slovenskih šol od nemških oblasti iz sklada za protikomunistično propagando, in nekateri samostojni poskusi po kapitulaciji Italije (8. septembra 1943), na drugi strani je za obnovitev slovenskih šol v oktobru 1943 poskrbelo narodnoosvobodilno gibanje, ki je tudi najbolj organsko pristopilo k reševanju vprašanja obnove z razčlenjeno šolsko upravo, s pripravo šolskih pripomočkov itd.⁵

Po kapitulaciji Italije so na Primorskem Nemci (v operacijski coni *Adriatisches Küstenland*) nekako začeli tolerirati slovenske šole, katerih ustanovitev se je bolje obnesla na Goriškem kot na Tržaškem.⁶ Zagovorniki šol pod okriljem SNVZ-ja so nameravali ustanoviti čimveč slovenskih šol, da ne bi več pošiljali slovenskih otrok v italijanske (fašistične) šole in z dolgoročnim namenom, da bi jih na koncu vojne že imeli in bi se bilo mogoče nanje sklicevati pred zavezniki. Eden izmed takratnih protagonistov na Goriškem, Hubert Močnik, je tako razlagal v svojih spominih: »Potem se je v krajih pod dejansko nemško kontrolo začelo šolstvo počasi organizirati. Že takrat je bilo jasno in danes je še bolj, da ni pri tem šlo za nobeno politično ali strankarsko delo. Kdo je namreč takrat po strahotnem nemškem porazu pri Stalingradu, po italijanski vdaji in po izkrcanju v Normandiji še verjel v nemško zmago? Vedelo se pa ni, koliko časa se bodo Nemci še lahko upirali. Ali naj v tem času slovenska mladina v določenih krajih ostane brez šol, ali naj recimo v Gorici še naprej obiskuje italijanske šole, še vedno prepojene s fašističnim duhom?«⁷

Ni potrebno močno poudarjati, da take šole niso bile pogodu Osvobodilni fronti (OF). Ostro jih je kritizirala, saj se je nadejala, poleg odklonitve sodelovanja s sovražnikom, da bi bile medvojne šole le pod njenim nadzorstvom; v drugačnem primeru naj bi bilo bolje, da slovenskih šol sploh ne bi bilo. Glede odklonitve slovenskih šol zunaj partizanskega

⁴ V glavnem primerjaj: GERŽINIČ Alojz, *Pouk v materinščini – da ali ne?*, Buenos Aires 1972 (dalje: GERŽINIČ A., *Pouk v materinščini – da ali ne?*) in PAHOR Drago, *Prispevki k zgodovini obnove slovenskega šolstva na Primorskem 1943-1945*, Trst 1974 (dalje: PAHOR D., *Prispevki k zgodovini obnove*). Do sedaj sta najbolj obširno opisala medvojno ustanavljanje slovenskih šol na Primorskem, seveda iz različnih ideoloških zornih kotov.

⁵ PAHOR Samo, *Pregled zgodovine slovenskega šolstva na današnjem ozemlju italijanske republike do leta 1945*, v: *Slovensko šolstvo na Goriškem in Tržaškem 1945-1985*, Trst 1986 (dalje: PAHOR S., *Slovensko šolstvo*), str. 70. Glej tudi npr.: PAHOR D., *Tisk za šole med NOB na Primorskem*, v: *Jadranski koledar 1971*, str. 97-104; PLAHUTA Slavica, *Mladinska šolska periodika med NOB na Primorskem (in Bevkov prispevek k njej)*, v: *Jadranski koledar 1990*, str. 71-77.

⁶ Podrobneje: ANDRI A., MELLINATO G., *Scuola e confine*, str. 343-357; COLJA Katja, *Kolaboracionizem v Jadranskem primorju: Domobranci (1943-1945)*, v: VERGINELLA et al., *Ljudje v vojni*, Koper 1995, str. 162; MELLINATO G., *Domobranci e scuola nelle province di Gorizia e Trieste (1943-1945)*, v: *Qualestoria*, XIX/1, 1991, str. 3-30; NOVAK Bogdan C., *Trieste 1941-1954, La lotta politica, etnica e ideologica*, Milano, 1973 (dalje: NOVAK B., *Trieste 1941-1954*), str. 88-91; MLAKAR Boris, *Domobranstvo na Primorskem*, Ljubljana 1982, str. 132-135; *Primorsko domobranstvo*, v: *Mati-Domovina-Bog*, Ljubljana 1999, str. 22, 23. O situaciji na Goriškem glej npr.: MOČNIK Hubert, *Spomini in izkustva*, Gorica 1971 (dalje: MOČNIK H., *Spomini in izkustva*), str. 189, 190; PAULIN Damjan, *Štandrež 1927-1947 (Od fašizma do zavezniške vojaške uprave)*, Štandrež 1998, str. 100-102.

⁷ MOČNIK H., *Spomini in izkustva*, str. 189, 190. Glede namena, da bi se sklicevali pred zavezniki npr.: BRATINA Slavko, *Nelahka pot do resnice (Ob 50-letnici slovenskega povojnega šolstva v hvaležen spomin na dr. Srečka Baraga, dr. Antona Kacina, dr. Avgusta Sfiligoja)*, Trst 1996 (dalje: BRATINA S., *Nelahka pot*), str. 35; poglobljeno v GERŽINIČ A., *Pouk v materinščini – da ali ne?*

nadzora je zato dovolj zgovorno tisto, kar je napisal France Bevk: »*Mi smo nasproti takim šolam takoj zavzeli jasno, odklonilno stališče. Naš narod, katerega pretežni del se je strnil okoli OF, je danes v boju z okupatorjem, zato tudi za ceno žrtev odklanja vsako sodelovanje z njim, odklanja njegove župane in njegovo aprovizacijo, odklanja posebno njegove šole. A ni dovolj da take šole odklanjamo le z besedo, ampak jih moramo v interesu našega narodnega obstoja zatreti z vsemi sredstvi, kjerkoli se pojavijo, tudi za ceno žrtev. Prav tako morajo izginiti šole dvoživke. Ali bodo šole naše, da bomo prosto v njih poučevali, ali jih pa zdaj sploh ne bo. Srednje poti ni...*«⁸ Taka mnenja, zastrahovanja ter grožnje so odločilno vplivala, da je ponekod obnovitev slovenske šole kaj kmalu zamrla, čeprav je bilo med ljudmi precej navdušenja.

Pokojna šolnica Nada Pertot je npr. opisala,⁹ kako je bilo v Nabrežini (vas na zahodnem predelu Tržaške okolice), kjer so se - zaradi nemške tolerance - veljavni domačini potrudili, da bi obnovili slovenske šole; niti najmanjšega namena niso namreč imeli, da bi svoje otroke še pošiljali in italijanske šole. Nemškim oblastem so predložili prošnjo, uredili šolske prostore, učiteljice so priskrbele učbenike iz Ljubljane itd. Pertotova zapiše (pretežno iz pogovorov z domačini), da je bilo med starši in učenci veliko navdušenja, dodaja pa, da je bila velika utvara upati, da bi lahko take šole nemoteno in nadpolitično delovale v času vojaškega zaostrovanja in tudi svetovnonazorskega razhajanja. Učiteljica Marija Ažman se spominja dveh zastrahovalnih obiskov in enega grozilnega pisma s strani OF, kar je botrovalo nezaželenemu zaprtju nabrežinske šole. Podobni usodi se niso mogle izogniti niti nekatere druge podobne šole.

Po koncu vojne so bile partizanske šole vključene med zmagovalce in so zato razumljivo predstavljale za veliko večino primorskih Slovencev - zaradi specifičnosti Primorja med vojno¹⁰ - tudi edino logično referenčno točko in konkretno možnost ponovnega izobraževanja v materinem jeziku. Že med vojno pa si je levica prizadevala, da bi usmerjala in nadzorovala izobraževanje tudi po osvoboditvi. Čeprav se je zavedala številnih problemov, je bila gotova, da je dosegla dovolj učinkovito šolsko strukturo, s katero bi lahko poprijela po osvoboditvi.¹¹ Sama zasnova prosvetnega dela in organizacija šolstva sta izvirali iz medvojnega obdobja. Kot piše v poročilu o delovanju Prosvetne komisije v II. polletju 1945: »*Vsa okrožna, okrajna in krajevna prosvetna oblastva so enostavno nadaljevala svoje delo kakor prej v okviru in po navodilih PNOO-a.*«¹²

⁸ »Odprto pismo slovenskemu učiteljstvu v primorski Sloveniji«, prva številka Učiteljevega lista, februar 1944. Podrobneje v: PAHOR D., *Prispevki k zgodovini obnove*.

⁹ PERTOT Nada, *Obnove slovenske šole v šol. l. 1943/1944*, v: *Nabrežina skozi stoletja*, Nabrežina-Trst 1996, str. 269-278.

¹⁰ Treba je poudariti, da je velika večina primorskih Slovencev med vojno sprejemala OF in ji je ostala zvesta tudi pozneje, čeprav je bila trdno v rokah komunistične partije. Z razliko od situacije v osrednji Sloveniji, kjer je prišlo dosti bolj do izraza, da so med okupacijskim vojnim stanjem vzporedno potekali odpor okupatorju, revolucija, protirevolucija, kolaboracija in krvava državljanska vojna.

¹¹ Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja (dalje: AINV), fond (dalje: f.) Oddelek za mejna vprašanja 1945-1948 (dalje: OMV), fascikel (dalje: fasc.) 52 - "Primorska zbirka dokumentov raznih provenienc, SNOS, 1944, 1945", Pregled osnovnega šolstva v Slovenskem Primorju po zlomu Italije. Glej tudi PAHOR S., *Slovensko šolstvo*, str. 71, 72.

¹² AINV, f. Zgodovinski arhiv zahodnega oddelka INV (dalje: ZO), 46-191-4. (46-191-4 pomeni: fasc.-mapa-ovitek); Arhiv Republike Slovenije, enota za dislocirano arhivsko gradivo II, nekdanji Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja oziroma Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino (dalje: ARS-II), f. Pokrajinski narodno-osvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst (dalje: PNOO), 12-I-2, Poročilo o delovanju Prosvetne komisije v II. polletju 1945. PNOO je bil najvišji zakonodajni in izvršilni organ, od 15.9.1944 do vzpostavitve ZVU-ja, ko je svoje delovanje prilagodil novim razmeram in postal posvetovalni organ, vse do razpusta 23.2.1947.

Kot je znano, je bil z Beograjskim sporazumom (9. junija 1945) postavljen temeljni kamen anglo-ameriški Zavezniški vojaški upravi (ZVU) v coni A in Vojaški upravi Jugoslovanske armade (VUJA) v coni B Julijske krajine. Zmagovita Jugoslovanska armada se je morala tri dni kasneje nujno (pred grožnjami oboroženega spopada z zahodnimi zavezniki) umakniti iz cone A in prepustiti zahodnim zaveznikom vodstvo tega (še vedno spornega) dela ozemlja. Obe vojaški upravi sta delovali v okviru pristojnosti, ki jih je predpisovalo mednarodno pravo. Med seboj pa sta se bistveno razlikovali: ZVU je bila le začasna zasedbena oblast, medtem ko je Jugoslavija hotela cono B priključiti k novi državi.

Razlikovali sta se tudi v sistemu uprave: VUJA je ohranila »ljudsko oblast«, Anglo-Američani pa so uvedli enak sistem kot v drugih zasedenih območjih. V okviru demokracije zahodnega tipa z vse bolj poudarjenim protikomunizmom je nova administracija cone A takoj začela ukinjati sistem prejšnje kratkotrajne »ljudske oblasti«. Prišlo je tako do razpustitve narodne zaščite, ljudskega sodišča za sojenje fašističnim zločinom, odpravljeni so bili narodnoosvobodilni odbori, preklicani odloki, ki jih je sprejela jugoslovanska oblast itd. Skratka, v skladu z naraščajočo blokovsko delitvijo sveta na interesne sfere je ZVU dobivala vedno bolj proste roke v svoji coni in manj možnosti vpliva v drugi. To je le še bolj nakazovalo bodočo razmejitev, ki se je, bolj ali manj napeto, nemalo zavlekla v nam bližnji čas.¹³

Zavezniška vojaška uprava je zahtevala podreitev šolskega sistema. Pogoje zaveznikov je projugoslovanski blok odločno zavrnil v skladu s svojo splošno opozicijsko politiko proti novi administraciji, še posebno zaradi še nedoločenih meja. »Nesprejemljive« pogoje pa je sprejel krog političnih emigrantov iz domovine¹⁴ in nekateri lokalni protikomunisti, ter tisti, ki so se zavedali kočljivosti trenutka. Ta del »nepokornih« Slovencev se je tako uprl navodilom levice (znanim kot »vse ali nič«) ter sprejel, kot bi lahko temu rekli, »vsaj nekaj malega« oziroma, kar so bili Anglo-Američani pripravljene nuditi, tudi glede na močnen pritisk italijanskih nacionalistov. V takem kontekstu se je torej znašla obnovitev slovenskih šol v coni A, ki je v prvih povojnih letih, poleg izjemne važnosti za slovensko narodnostno skupnost, dobila še močan ideološkopolitični naboj. Vsaj na začetku je predstavljala najpomembnejše jabolko spora med zagovorniki projugoslovanske politike in Zavezniško vojaško upravo s slovensko opozicijo, ki je sprejela njena pravila in začela postajati neke vrste alternativa novemu sistemu v domovini, ki se je v coni A odražal v delovanju projugoslovanskega tabora. Neizogibna politizacija šolske problematike je tako še bolj okrepila ločitev med Slovenci iz cone A.

Različni pogledi na slovensko šolstvo

Oglejmo si na kratko, kako so si na eni strani zamislili obnovitev slovenske šole zavezniki in kako so si jo zamislili v projugoslovanskem taboru!

A) Najprej je treba poudariti, da so Anglo-Američani zahtevali, da naj se učni načrti slovenskih šol prilagodijo italijanskim, to se pravi tistim, ki so veljali pred kapitulacijo

¹³ 5.10.1954 je bil sprejet kompromisni Memorandum o soglasju, ko sta Jugoslavija in Italija, z manjšim popravkom Morganove črte v korist Jugoslavije, sprejeli obstoječo ozemeljsko razdelitev: jugoslovanska civilna uprava se je raztegnila na cono B, italijanska pa na cono A. Šele 10.10.1975 je z Osimskimi sporazumi prišlo do dokončnega in formalnega sprejetja državnih meja.

¹⁴ Prim.: VOLK Sandi, *Slovenska politična emigracija v Trstu do leta 1954*, v: Zgodovinski časopis (dalje: ZČ), LIII/1, 1998, str. 87-109 (dalje: VOLK S., *Slovenska politična emigracija*).

Italije, seveda brez tistih delov, ki so se direktno nanašali na fašizem.¹⁵ Glavni pogoji pa so bili naslednji:

I) Šolska zakonodaja je morala biti italijanska.

II) Učni načrt je moral obsegati približno 90 % italijanske zgodovine in zemljepisa, ker je bilo področje pravno vključeno v italijanski teritorij.

III) Italijanski jezik je bil obvezen od prvega razreda dalje.

IV) Dovoljeno je bilo uporabljati le šolske tekste, ki jih je priznavala ZVU.

V) Delovati so smele le šole, priznane od ZVU-ja, medtem ko je za privatne veljala prepoved.

VI) Šole so morale biti apolitične.

VII) Oba višja šolska nadzornika, za goriško in tržaško področje, sta bila Italijana, tako da so bili slovenski šolski nadzorniki odgovorni njima.

B) Oglejmo si sedaj zahteve levice, ki so bile v marsičem antitetične s tistim, kar so si zamišljali novi administratorji cone A!

I) Enačenje in enakopravnost slovenske šole z italijansko, začeni z imenovanjem slovenskega referenta.

II) Odklonitev italijanskega šolskega modela pred 8. septembrom 1943.

III) Učni načrti naj bi vključevali poučevanje slovenskega jezika v italijanskih šolah, tako kot poučevanje italijanščine na slovenskih.

IV) Poučevanje slovenske zgodovine naj bi zaobjemalo tudi narodnoosvobodilni boj, zemljepis pa naj bi jemal v poštev tudi slovenski prostor.

V) Možnost uporabe lastnih šolskih tekstov.

VI) Morala bi se izvršiti epuracija oziroma odstranitev vodilnih (začeni z odgovornim za slovenske šole, dr. Srečkom Barago) in tistih učnih moči, ki so bile obtožene kolaboracionizma in vojnih zločinov.

VII) Dovoljenje, da bi se odstranjene nadomestilo s tistimi, ki so morali emigrirati med fašizmom.

VIII) Pravica odločanja, kdo bi lahko učil.¹⁶

Na ponudbe ZVU-ja je projugoslovanski tabor formalno kazal neko pripravljenost na sodelovanje, kar pa je bilo pogojeno z nekaterimi zgornjimi, za ZVU nesprejemljivimi pogoji. Večkrat se je ponovila premisa, da je levica pripravljena priznati zavezniško avtoriteto, če bi ta v zameno sprejela njene predloge. Začaran krog torej.

Čeprav je v levičarskih krogih po dolgih oklevanjih vendarle prišlo do odločitve za vpise v slovenske šole,¹⁷ se stališče do ZVU-ja ter do »fašističnih, nacističnih in izdajalskih« šolnikov ni spremenilo. Še naprej je na levisi veljalo, da je šola v coni A

¹⁵ Prim.: NOVAK B., *Trieste 1941-1954*, str. 209, 210.

¹⁶ Zahteve obeh strani so bile izrečene na raznih srečanjih med funkcionarji ZVU-ja za izobraževanje in predstavniki Prosvetne komisije PNOO-ja, učitelji, profesorji ter ostalim šolskim osebjem. O zapisnikih teh srečanj, reakcijah in kritikah nanje s projugoslovanske strani glej: AINV, f. OMV, fasc. 52 – »Primorska zbirka dokumentov raznih provenienc, PNOO za Slovensko Primorje«, Zapisnik konference učnih moči na povabilo zaveznikov, 10.9.1945; fasc. 53 – »Primorska zbirka dokumentov raznih provenienc. Osvobodilni svet za Trst«, Poročilo o razgovorih med predstavniki sekcije za kulturo, šolskim osebjem in odgovornimi ZVU-ja za šolstvo; f. ZO, 16-64-17; 46-191-3; 46-191-4; 47-192-23, govor J. Simonija ob otvoritvi slovenskih in hrvaških šol, 12.10.1945; ARS-II, f. PNOO, 1-III-2; 1-III-3; 1-III-3a; 6-I-5; 10-II – »Prosvetna komisija«, poročilo »*Eno leto zavezniške vojaške uprave na področju šolstva*«, 12-I-2, Poročilo o delovanju Prosvetne komisije PNOO-ja, v drugem semestru 1945. Glej tudi: ZORN Tone, *Zavezniška vojaška uprava in slovensko šolstvo v Slovenskem Primorju leta 1945*, v: Goriški letnik, »Juvančičev zbornik«, št. 6, 1979, str. 262-270 (dalje: ZORN T., *ZVU in slov. šolstvo*).

neprimerna in da naj bi onemogočala pravilno uresničitev slovenskih nacionalnih interesov. Zavezniki naj bi postajali čedalje bolj gluhi do nekaterih upravičenih zahtev.¹⁸ Seveda je bilo ocenjevanje šolske strukture v coni B popolnoma različno: »*Ne bi bilo treba niti poudarjati, da so razmere v šolstvu v zoni B povsem drugačne. Zadostuje, da ponovimo: tudi šolska uprava je v rokah ljudske oblasti. In vse težave, ki jih pri obnovi ni malo, se z dobro voljo in ob sodelovanju ljudstva odpravljajo.*«¹⁹ Šola v coni B in v slovenski matici je bila seveda pod kontrolo novih oblasti, saj so te npr., kot piše Aleš Gabrič,²⁰ bolj pazile, da je bil učiteljski kader politično zanesljiv kot pa strokovno pripravljen.

Boj proti šoli ZVU-ja

Takemu odločnemu odklonu se niso, kot že omenjeno, pridružili politični emigrantje (ki so se takrat številno vsaj začasno ustavili v coni A, mnogi so potem nadaljevali emigracijo v Južno Ameriko), nekateri lokalni protikomunisti ter nekateri narodnjaki, ki so sprejeli pogoje nove administracije. Tako so dobili v roke najpomembnejša mesta v šolski upravi in se takoj lotili organiziranja,²¹ ne da bi jemali v poštev zahteve projugoslovanskega tabora,

¹⁷ Primorski dnevnik, 13. in 14.9.1945. Do te odločilne poteze, ki je dokazala ZVU-ju voljo Slovencev po lastni šoli, je prišlo po zaslugi nekaterih nekomunističnih članov Slovensko(Slovanske)-italijanske antifašistične unije (dalje: SIAU, naslednice OF na Primorskem; v italijanščini: Unione antifascista italo-slava, UAIS), še posebno Franeta Tončiča in Josipa Abrama, ki so zagrozili, da bodo zapustili organizacijo, če ne bi prišlo do zaželenih podpore. O tem glej podrobneje: BRATINA S., *Nelahka pot*, str. 48-53; GERŽINIČ A., *Boj za slovensko šolstvo na Primorskem (za delovanje dr. Srečka Baraga pri ZVU)*, Buenos Aires 1983 (dalje: GERŽINIČ A., *Boj za slovensko šolstvo*), str. 31, 32; MAGANJA Nadja, *Trieste 1945-1949: Nascita del movimento politico autonomo sloveno*, Trieste 1994 (dalje: MAGANJA N., *Trieste 1945-1949*), str. 27, 28; NOVAK B., *V spomin dr. Srečku Baragi*, v: KGMD, Gorica 1978, str. 94, 95.

¹⁸ Glej op. 15 in AINV, f. ZO, 46-191-6, Poročilo o situaciji šolstva v coni A in B za leto 1945; Arhiv Republike Slovenije, enota za dislocirano arhivsko gradivo I, nekdanji Zgodovinski arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, (dalje ARS-I), f. Glavni odbor Komunistične partije Julijske krajine (dalje: GOKPIJK), fasc. 7, Zapisnik občnega zbora Slovensko-hrvaške prosvetne zveze (dalje: SHPZ), 23.5.1948, posebno uvod načelnika D. Pahorja in referat tajnika Joca (Danilo Turk); ARS-II, f. PNOO, 12-I-1, Poročilo o stanju šolstva, po stanju dne 15.7.1945; Zapisnik seje PNOO-ja, 2.2.1946; v referatu predsedstva, ki ga je prebral Boris Puc, beremo: »ZVU ni dobila in ni želela nikoli dobiti nobene možne rešitve, kar se tiče slovenske šolske izobrazbe in nasploh kulture, za plodno sodelovanje med nami in njimi.«

¹⁹ PAHOR D., *Primorska osnovna šola v prvem letu svobode*, v: Koledar Gregorčičeve založbe, 1947, Trst 1946, str. 89-91. Glej tudi zgornjo opombo in PAHOR D., *Slovansko šolstvo na STO-ju*, v: Koledar Osvobodilne fronte za STO, 1948, Trst 1947, str. 119, 120. Omenjena koledarja sta predhodnika današnjega Jadranskega koledarja; za leto 1946 in 1947 je nosil ime Koledar Gregorčičeve založbe; za leto 1948 Koledar Osvobodilne fronte za Svobodno tržaško ozemlje; za leta 1949 do 1951 Koledar Osvobodilne fronte slovenskega naroda za Tržaško ozemlje.

²⁰ GABRIČ Aleš, *Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945-1952*, v: Borec, XLIII/7-9, 1991, str. 509.

²¹ Načelnik zavezniške prosvetne podkomisije polk. Carleton W. Washburne je dal pobudo, da je ZVU v začetku avgusta 1945 imenovala kot načelnika prosvetnega odseka poročnika (kasneje kapetana) Johna P. Simonija. Ta je s pomočjo strokovnega sodelavca prof.dr. Srečka Barage takoj začel organizirati slovensko šolstvo; v: KACIN Anton, *Slovensko šolstvo v britsko-ameriškem pasu Svobodnega tržaškega ozemlja*, v: *Izvestje za šolsko leto 1947-1948*, Trst 1948, str. 3. Slovenske šole v coni A so bile ustanovljene 8.10.1945, osem dni kasneje je prišlo do uradnega priznanja. Poleg literature omenjene v op. 16, si je vredno ogledati še: ARTAČ Ivan, *Ob zlatem jubileju obnovitve slovenskega šolstva na Tržaškem*, v: KGMD, Gorica 1995, str. 62-65; BONAMORE Daniele, *Disciplina giuridica delle istituzioni scolastiche a Trieste e Gorizia. (Dalla monarchia A.-U. al G.M.A. e dal Memorandum di Londra al Trattato di Osimo)*, Milano 1979, str. 61-123; JEVNIKAR Martin, *Ob 40-letnici obnovitve slovenskih šol na Primorskem*, v: KGMD, Gorica 1986, str. 42-49; ŠAH Maks, *Deset let slovenskih šol na Tržaškem*, v: *Izvestje slovenskih šol*, Trst 1995, str. 3-7; isti, *Ob tridesetletnici slovenskih šol*, v: Mladika, št. 8-9, 1975, str. 106; isti, *Zgodovina slovenskega šolstva*, v: Mladika, št. 6, 1966, str. 105, 106; VOLK S., *Slovenska politična emigracija*, str. 90-92.

kar bi zavezniki tako ali tako odklonili. To je tudi pomenilo, da so lahko imeli zavezniki neke vrste legitimacijo, to se pravi, da so lahko dokazovali, da je njihov šolski sistem pravičen, saj ga niso odklanjali vsi Slovenci, in da so zato kritike projugoslovanskega tabora neupravičene. Na levici je vse to, poleg načelne zavrnitve, izzvalo tudi oster boj proti šoli ZVU-ja, da bi čimbolj diskreditirali njene akterje in tako onemogočili njeno delovanje. Prikazali naj bi, da je šola, ki so jo nudili Anglo-Američani, neprimerna in zakaj naj ne bi – skrita pobožna želja! – projugoslovanski blok prevzel njenega vodenja in posledično vpliva nanjo.

Velik konflikt torej, ki - kot pravilno ocenjuje Nevenka Troha²² - ni imel glavnega razloga v obrambi jezikovnih pravic Slovencev, ampak je bil predvsem ideološki konflikt, saj je bilo področje šolstva eno tistih, nad katerimi je vsaka stran hotela imeti prevladujoč vpliv. Projugoslovanskemu bloku je glede tega precej uspelo, čeprav ni nikoli prišel do najpomembnejših mest v šolski upravi. Prva poveljna leta (v pričakovanju pravične razmejitve) je levici sploh uspelo vzdrževati neke vrste vzporedno delovanje zunaj zavezniškega nadzora, tako da se lahko strinjamo z nekaterimi, ki trdijo, da je zavladovalo v coni A dvovladje.²³ Na šolskem področju beležimo v tem smislu dokajšnjo uspešnost PNOO-ja in njegovih komisij (še posebno Prosvetne komisije), sekcij in odborov pri vzdrževanju vzporedne šolske strukture, ki je ohranjala precejšnjo, sicer nepriznano, avtonomijo in vpliv med učnim osebjem, starši, učenci in dijaki. Delovale so nekatere s strani Anglo-Američanov nepriznane šole, poučevali so nekateri nepriznani učitelji in profesorji, marsikje so uporabljali nedovoljene šolske učbenike, izpopolnjevalni tečajji so bili organizirani bodisi na zavezniški bodisi na projugoslovanski strani, čeprav so bili ti prepovedani, itd.²⁴

V boju proti šoli ZVU-ja je imelo časopisje zelo važno vlogo. Čeprav se pri tem zapisu nisem izrecno naslanjal na časopisno gradivo, sem menil, da moram vzeti vsaj malo v pošte glasilo OF na primorskem ozemlju, *Primorski dnevnik*,²⁵ ki je 13. maja 1945 nasledil bivši *Partizanski dnevnik*. V prvih treh poveljnih letih je bilo objavljenih 95 člankov z izrecno kritično vsebino do šole ZVU-ja in proti »reakcionarnemu« učnemu osebju. V letu 1945 je bilo 16 takih člankov, leto kasneje 35, leta 1947 jih je bilo 30, do resolucije Informbiroja sredi 1948 pa 14. Projugoslovanski blok se je zavedal, da je lahko v tem boju uporabljal takratne medije. Že avgusta 1945 je bilo odločno govora, da bi uporabljali časopisje pri zahtevah, pri dokazovanju svojih trditev in odgovorov nasprotnikom.²⁶ Zelo

²² TROHA Nevenka, *Politika slovensko-italijanskega bratstva (Slovensko-italijanska antifašistična unija v coni A Julijske krajine v času od osvoboditve do uveljavitve mirovne pogodbe)*, Ljubljana 1998, str. 143.

²³ Npr.: GOMBAČ Metka, *Autonomia e decentramento della politica jugoslava alla fine del secondo conflitto mondiale. Un caso specifico: il Comitato regionale di liberazione nazionale per il Litorale sloveno e Trieste*, v: *Annales*, št. 8, 1996, str. 87-110; VIDMAR Cvetko, *Oris Zavezniške vojaške uprave v slovenskem Primorju (12.6.1945-15.9.1947)*, v: *Goriški letnik*, št. 8, 1981, str. 208; isti, *Zavezniška vojaška uprava Julijske krajine*, v: *Primorska srečanja*, št. 104-105, 1990, str. 132. Nekaj konkretnih primerov dobimo tudi v NOVAK B., *Trieste 1941-1954*, ko omenja, kako so slovenski uradniki ubogali komuniste in ne ZVU, str. 203; ali pa, da je ZVU-ju uspelo organizirati svojo administracijo le v mestih in v večjih občinah, medtem ko je bilo v ostalih občinah situacija popolnoma različna, tako da tam zaveznikom nekaj časa ni uspelo vzpostaviti svoje administracije, str. 218.

²⁴ Podrobneje: BAJC G., *Obnovitev slovenske šole v Trstu in vpliv projugoslovanskega tabora*, v: *Primorski dnevnik*, 31.1.1999, str. 10-13. Vsebina prispevka, ki je prejel prvo nagrado na anonimnem natečaju Albina Bubničarja (razpisuje ga uredništvo *Primorskega dnevnika*), se deloma ujema z vsebino pričujoče razprave.

²⁵ V veliko pomoč mi je bila zbirka vseh člankov o šolski problematiki na Primorskem, ki jo hrani AINV, f. ZO, 46-191-13 in 46-191-15.

²⁶ ARS-II, f. PNOO, 1-III-2, Zapisnik seje načelnikov odsekov PNOO-ja, 2.8.1945.

verjetno se je v ta namen formirala neka uredniška skupina med učnim osebjem, ki je bilo blizu PNOO-ja, kot odgovor na nesprejemljive predloge zaveznikov, na sestanku 7. septembra 1945. Aktivna je bila do druge polovice oktobra 1945, v začetku decembra je ponovno poprijela za delo,²⁷ o nadaljnjem delovanju pa v pregledanem gradivu nisem zasledil ničesar. O uspešnosti in neuspešnosti časopisne »kampanje« je bilo včasih govora med vodilnimi ljudmi projugoslovanskega tabora. V glavnem je bila podčrtana pomembnost pisane besede in da rezultati niso bili vedno najboljši.

Projugoslovanskim organizacijam je v boju proti šoli ZVU-ja še najbolj uspelo pridobiti ljudi v gonji proti nezaželenemu učnemu osebju. V teh primerih je propaganda očitno imela svoj učinek. Ljudje so bili namreč že pripravljene na »sprejem« učiteljev in profesorjev: če je bil ta emigrant, bi ga vrnili. ZVU je na začetku vztrajala pri nastavitvah, v nadalje pa je morala, še posebno v okoliških vaseh, popustiti, s tem da je nezaželeno odpoklicala. V miljskem okraju (jugovzhodno od Trsta) so npr. delavci zapustili delovna mesta, da bi pričakali prihod učitelja. Po izpraševanju so ugotovili, da je emigrant in mu rekli, da ne zaupajo njegovi vzgoji, in ga prisilili, da se je umaknil. Primeri kot ta so se zgodili tudi v drugih krajih tržaške okolice: v Borštu, na Škofijah, v Božičih, v Sv. Barbari, na Repentabru, v Šempolaju, v Ronkih, v Tržiču, v Devinu in v Sesljanu. Zgodilo se je tudi, da so kljub zavrnitvam vaščanov nekateri vseeno ostali na svojem mestu, ker pač drugih kandidatov ni bilo.²⁸ Tudi varnostno-obveščevalne službe so opazale, da ljudje niso sprejemali tistih, ki so poučevali med vojno v šolah, ki so jih organizirali domobranci.²⁹

V tem boju so marsikaj prispevali roditeljski sveti, ki so bili zelo aktivni. O njihovem delovanju je namreč govora skoraj v vsakem poročilu ali zapisniku o šolski problematiki. Bili so zadolženi za neposredne stike na terenu z najrazličnejšimi funkcijami, med katerimi je bil tudi boj proti vsem karakteristikam zavezniške šole, ki smo jih že srečali. Nova administracija jim je seveda večkrat delala težave.³⁰

Učenci in dijaki so bili seveda najbolj številni. Večina njih je bila naklonjena projugoslovanskim organizacijam in odločno proti profesorjem »belogardistom«, še posebno proti vodilni osebi povojnega šolstva dr. Srečku Baragi, ki ni sprejemal navodil projugoslovanskega tabora in o katerem bomo brali v nadaljevanju tega zapisa. Njihovo nasprotovanje je najbolj prihajalo do izraza na manifestacijah in stavkah, vendar se je tudi po razredih čutilo, da je imela levica največ vpliva. Da je tako tudi bilo, beremo v pričevanjih z obeh strani.³¹

Ocenjevanja in številne kvalifikacije »nepokornega« učnega osebja

Ocenjevanje »nepokornih« je potekalo na podlagi informacij, ki so jih zbirale projugoslovanske organizacije; karakteristike teh niso bile povsem šablonske, ni šlo za vse-

²⁷ AINV, f. ZO, 46-191-4, Poročilo o aktivnosti Prosvetne komisije v II. semestru 1945.

²⁸ ARS-II, f. PNOO, 15-IV-2, Poročilo okrožne prosvetne komisije o šolstvu, prosveti in fiskulturi, za čas od 1.1. do 31.12.1946, Trst, 26.12.1946; Mesečno poročilo Okrajnega NOO (Narodnoosvobodilnega odbora) za Nabrežino, Okrožnemu NOO za Tržaško okrožje, Prosvetna komisija-oddelek za šolstvo, 12.12.1946.

²⁹ ARS-I, f. CKKPS, škatala (dalje: š.) 38, Obveščevalna poročila Komande Vipavskega vojnega področja, obveščevalne sekcije, Strogo zaupno informacijsko poročilo, 19.9.1945.

³⁰ Poleg večine omenjenega arhivskega gradiva, glej: ZORN T., *ZVU in slov. šolstvo*, str. 271.

³¹ Primerjaj npr.: AINV, f. ZO, 46-191-6, Poročilo o situaciji v osnovni šoli po 15.9.1945; ARS-II, f. PNOO, 1-III-3, Zapisnik seje Prosvetne komisije, 17.12.1945; op. 72; in: GERŽINIČ A., *Boj za slovensko šolstvo*, še posebno str. 59, 60, 63, 91-94, 97, 198.

splošno obsojanje ljudi, ampak so ločili med posamezniki, ki tudi niso bili vsi enako goreči nasprotniki komunizma in nove Jugoslavije.³² Ostaja pa, da so bile informacije napisane v duhu tedanjega časa, ko je bilo vse sumljivo in reakcionarno, kar ni bilo v skladu z uradno slovensko politiko. Učinkovite parole so bile: »Proč z belogardističnimi profesorji«, »da je šola zaradi njih fašistična, belogardistična«, »sestavljena iz nacistov, fašistov in kolaboracionistov« itd.³³

Vprašanje je, kako je uspelo levici, da je večina ljudi verjela takim obtožbam? Poleg takratnega prevladujočega vpliva levice, lahko sklepamo, da tiči pravilen odgovor tudi v splošni, sicer legitimni, povojni zahtevi po epuraciji, ki jo je lahko levica izrabljala, da je učinkovito diskriminirala politične nasprotnike. Takoj po vojni je prihajalo namreč povsod (in ne le samo v »ljudskih republikah«)³⁴ do upravičene zahteve po t.i. »epuraciji fašizma« in tistih, ki so se z njim omadeževali. Tržaško območje ni bila izjema, saj je tu prihajalo tudi do nekaterih povojnih ekscesov, ki so dobili skupni imenovalec »fojbe«. Bil je to boj proti fašizmu in proti tistim osebam, ki so bile na takšen ali drugačen način vezane na prejšnji režim in administracijo, ni izključeno, da bi ti lahko predstavljali neko oviro za bodočo administracijo. Nasprotnik (ali bolje rečeno: sovražnik, termin, ki so ga uporabljali vsaj v prvih povojnih letih), označen kot fašist, je bil tudi vsakdo, ki ni sprejemal jugoslovanske administracije in načrtovane priključitve ozemlja k Jugoslaviji.³⁵

Poleg tega je bila v zmagovalnem taboru prisotna neke vrste splošna volja po odstranitvi tistega, kar je bilo »gnilega«, ter tako preprečiti političnim nasprotnikom, da bi zasedli ključna mesta. Zahteva po epuraciji je tako odigrala ključno vlogo v odnosu projugoslovanskega tabora do drugače mislečih: z zahtevo po odstranitvi je posledično prišlo do njihove neizogibne diskriminacije pred ljudskimi masami. Te, tako ali tako že spolitizirane, ni bilo prav težko nahujskati proti tistim, ki jih je propaganda označevala za krive. Pri vsem tem je levica računala na realno široko podporo ljudi pri odstranjevanju; nemalo prošenj je bilo npr. že od maja 1945 v smeri odstranjevanja vojnih zločincev in celo poročil o razočaranju nad premalo učinkovitostjo odstranjevanja.³⁶ Če je prišlo tako do blatenja in obtoževanja tistih, ki se niso strinjali z navodili projugoslovanskega tabora, je večina ljudi temu verjela. Tako se je dogajalo tudi na šolskem področju, še posebno prva povojna leta.

³² TROHA N., *Komu Trst (Slovinci in Italijani med dvema državama)*, Ljubljana 1999 (dalje: TROHA N., *Komu Trst*), str. 197. Podatke dobimo v raznih seznamih, ki se večkrat ponavljajo ali pa so si podobni. Npr. v: ARS-I, f. Zbirka Arhiv informacijske službe in protifašističnega boja (dalje: AIS), arhivska enota (dalje: e) 162, 316 (za Goriško), 318 in 319; f. Osebna zbirka Boris Kraigher (dalje: BK), fasc. 8. Seznam profesorjev na goriških srednjih šolah; ARS-II, f. PNOO, 28-II-3 Upravopolitična komisija PNOO, Arhiv dr. Peterin; Arhiv Republike Slovenije, enota za dislocirano arhivsko gradivo III, nekdanji Arhiv Ministrstva za notranje zadeve (dalje: ARS-III), osebno gradivo, dr. Srečko Baraga (dalje: Baraga). Največkrat nosijo sezname in pričevanja naslove kot: »Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo«, »Dokazni material zoper profesorje kolaboracioniste«, »Poročilo in izjave o kolaboracionističnih profesorjih v Trstu in Gorici«, »Obremenilni material zoper« tega in tega itd. Nekateri so naslovljeni na Javno tožilstvo za Slovenijo. Večkrat se sezname ponavljajo ali pa so si zelo podobni.

³³ Take hude obtožbe so dosegle višek v nepodpisanem članku »Zgodba se nadaljuje«, 24.11.1945, ki ga je objavil *Primorski dnevnik*. Odgovorni urednik Ciril Šter, ni hotel preklicati obtožbe, zato so zavezniki 6.12. začasno prepovedali izhajanje časopisa. Prepoved je veljala do imenovanja novega odgovornega urednika Dušana Hreščaka, ki je prekaljal vse obtožbe. Od 23.12.1945 je časopis ponovno lahko izhajal. Vsekakor pa so se napadi nadaljevali tudi pozneje.

³⁴ O povojnem maščevanju v »državah zahodne demokracije«, glej npr.: MLAKAR B., *Epuracija in povojne žrtve v Zahodni Evropi*, v: *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXVI/1-2, 1996, str. 201-216.

³⁵ Prim. TROHA N., *Osvoboditev ali okupacija, narodna osvoboditev ali revolucija – Primorska in Trst v letu 1945*, v: *Slovenija v letu 1945*, Ljubljana 1996, str. 88, 89.

Največ obremenilnega gradiva je bilo seveda zbranega proti Baragi (podrobneje v nadaljevanju). V seznamih in pričevanjih³⁷ so dobili mesto in opis »prestopkov«, ki se vežejo tako na medvojno kot povojno obdobje, še drugi profesorji in učitelji v opoziciji. Še največ pričevanj je prihajalo s strani njihovih kolegov, očitno zaradi svetovnonazorsko nasprotnih pogledov, ni pa izključeno, kot se večkrat dogaja, tudi iz nevoščljivosti ali oportunitizma. O nekaterih je bilo zbranega precej (še posebno o njihovem delovanju med vojno), o drugih beremo le kratke omembe: da so zbežali pred Jugoslovansko armado, da so bili proti navodilom PNOO-ja, da so bili politično nezaupljivi, da se jih ni uspelo prepričati v sodelovanje s PNOO-jem, da so bili proti PNOO-ju, ker so izhajali iz bivših »reakcionarnih« in »kolaboracionističnih« družin in bili v službi ZVU-ja ter Barage, da niso želeli vrnitve v Slovenijo, ali nekateri, ki so bili označeni le kot emigrantje, in zakaj ne tudi tisti, ki so bili označeni za pasivne. Že take najmanjše oznake so lahko veljale za negativen predznak in zapečatile »usodo« pasameznika, da ni »naš«, zato je »nam« nasproten.

Vsaj eno od teh oznak, ali pa daljše opise, sem dobil o naslednjih pedagogih: Marko Bajuk, Rudolf Barbiš, Zora Bartol, Vlasta Batagelj, Vinko Beličič, Ivan Bergant, Vinko Brumen, Ivanka Cegnar, Danilo Daneu, Rudolf Drnovšek, Frančiška Ferencak, Alojz Geržinič, Martin Globočnik, Franc Gorše, Jože Jamnik, Martin Jevnikar, Anton Kacin, Alojzij Kanc, Kristina Keber, Marija Keber, Vilma Kobal, Miranda Kocman, Dana Kraljevič-Nagu, Janko Kramarič, Simon Kregar, Sonja Kregar-Pogačnik, Jože Medič, Vida Mihalič-Pivko, Franc Milič, Bogdan Novak, Sonja Obersnel, Karel Pavletič, Nada Pertot, Srečko Pertot, Frančiška Plevnik, Janko Polak, Marija Polak, Marija Vera-Polak, Ivan Prijatelj, Karel Rakovec, Dolores Rolli, Davorin Sancin, Pavla Sancin, Ema Sedevčič, Viktor Schart, Vinko Suhadolc, Josip Šinigoj, Viktor Škof, Miha Štavadohar, Anton Štih, Alojzij Šuligoj, Justina Urbančič, Marija Valentič, Alojzija Verbič, Pavel Verbič, Vinko Vovk, Ivan Vrečar, Pavla Zozula, Vladimir Žitko, Frančiška Živec.

Negativna ocenjevanja so vplivala tudi na številčne kvalifikacije. Oglejmo si, (čeprav sem dobil le nekaj podatkov), kako je bilo to storjeno z učnim osebjem v coni A s strani projugoslovanskih organizacij. Na začetku je bila ločitev na »naše« oziroma na tiste, ki so bili pod vplivom levice, in na »druge« oziroma tiste, ki so se držali navodil zaveznikov, v nadaljevanju je prihajalo do delitve po političnem ključu.

Za prvo šolsko leto 1945/46 imamo dve poročili o slovenskih srednjih šolah cone A:³⁸ v poročilu o prosvetnih ustanovah v coni A po stanju 1. marca 1946 je načelnik prosvetnega oddelka PNOO-ja Ljudevit Tavčar ocenjeval, da je bilo od 85 profesorjev 50 »naših« in 35 »drugih«; v drugem poročilu je PNOO - Prosvetna komisija 26. novembra 1946 glede stanja šolstva v coni A v začetku šolskega leta 1945/46 zapisala, da je od 102 profesorjev

³⁶ Prim.: ARS-I, f. AIS, ae 101, »OZNA Trst«, Situacijsko poročilo, 12.5.1945; f. CKKPS, š. 40, Poročila OZNE za Slovenijo CK-ju KPS, 1944-1945, ae 5150, Politično in situacijsko poročilo, 22.10.1945; ARS-III, A-23-1, DV (Državna varnost) za tržaško okrožje, 1945-1946, II. sektor, Politično poročilo, 7. in 12.5.1945; Situacijsko poročilo, 9., 13. in 27.5.1945; Situacijsko poročilo od aprila do 14.5.1945; Pismo 26.5.1945 z nečitljivim podpisom; glej tudi: TROHA N., *Komu Trst*, str. 38, 48; ista, *Fra liquidazione del passato e costruzione del futuro. Le foibe e l'occupazione jugoslava della Venezia Giulia*, v: Foibe. Il peso del passato (Venezia Giulia 1943-1945), Trieste 1997, str. 80; ista, *Politiche usmeritve med primorskimi Slovenci v coni A Julijske krajine (1945-1947)*, v: ZČ, XLIX/3, 1995, str. 456.

³⁷ Glej op. 31.

³⁸ Prvo poročilo: AINV, f. Zgodovinski arhiv splošnega oddelka INV (dalje: SPL), 46-230-1; drugo: f. ZO, 46-191-11. Srednje šole so termin, ki v dokumentih zaobjemajo: nižjo srednjo šolo v Trstu, višjo realno gimnazijo v Trstu, trgovsko akademijo v Trstu, nižjo srednjo šolo v Gorici, klasično gimnazijo in IV-V licej v Gorici ter učiteljske v Gorici.

58 »naših« in 44 »drugih«.³⁹ V šolskem letu 1946/47 je bilo 92 profesorjev v srednjih šolah cone A, po stanju izpred 1. decembra 1946: izmed teh 40 »naših« in 52 »drugih«.⁴⁰

Nisem dobil podatkov za leto 1947/48, je pa zanimivo tisto, kar se nanaša na leto 1948/49. Od 233 učiteljev osnovnih šol cone A Svobodnega tržaškega ozemlja so statistični podatki po 20. januarju 1949 naslednji: 166 je bilo lokalnih učiteljev, 57 emigrantov, od vseh teh 56 »naši«, 90 »sred.« (sredinci), 71 »SDZ« (pripadniki Slovenske demokratske zveze),⁴¹ 6 »Vidal.« (kdor se je odločil za Vittoria Vidalija oziroma za resolucijo Informbiroja); na srednjih in višjih šolah je poučevalo 144 profesorjev, od teh 52 domačinov, 62 emigrantov, med katerimi 19 »naših«, 29 »sred.«, 66 »SDZ«, nihče v stolpcu »Vidal.«; v vrtcih je bilo od skupnih 18 vrtnaric 16 iz domačih krajev in le 2 emigrantki, med tem 7 »naših«, 6 »sredink«, 3 od SDZ-ja in 2 za Vidalija. Podatki o učnem osebju osnovnih šol cone A STO po 30. juniju 1949 so naslednji: 225 učiteljev/ic, 181 domačih in 44 iz emigracije, 58 »naših«, 65 sredinsko usmerjeni/e, 97 SDZ, 5 za Vidalija; na srednjih in višjih šolah od 104 profesorjev je bilo 47 iz domačih krajev in 57 iz emigracije, med katerimi 20 »N« (»naši«), 9 »S« (»sredincev«), 70 SDZ in 5 »N« (neopredeljeni).⁴²

Po teh, čeprav nepopolnih, podatkih, lahko sklepamo, da so imeli opozicionalci jugoslovanskemu režimu, razen v začetku, večino. Pripadniki nasprotnega tabora so bili številčno močno zastopani, čeprav se je njihovo število manjšalo zaradi ukrepov ZVU-ja. Precej je bilo sredincev, medtem ko so bile le redke izjeme iz vrst t.i. »informbirojevcev«/»kominformistov«/»Vidalijevcev« ali pa tistih, ki naj bi bili nevtralni.

Obtožbe in proces proti dr. Srečku Baragi

Povojna vloga dr. Srečka Barage v Trstu je bilo organiziranje slovenskega šolstva na Primorskem. 18. avgusta 1945 je bil imenovan za strokovnega svetovalca za slovenske šole, 10. oktobra pa za ravnatelja realne gimnazije. Obenem je sodeloval na oddelku za vzgojo pri ZVU, ki je na njegov predlog ustanovila: 6 srednjih slovenskih šol, 4 nižje strokovne šole, vse ljudske šole in še poseben učiteljski tečaj v Gorici; v puljskem okrožju pa hrvaške šole in poseben učiteljski tečaj, oktobra 1947 še novo slovensko učiteljsiše v Trstu.⁴³ N. Troha pravi tudi, da je bil Baraga eden izmed glavnih osebnosti katoliške emigracije v Trstu,⁴⁴ ki je bila tedaj dejavnejša od liberalne.

³⁹ Različni podatki so najverjetneje zaradi takratnega še nedoločenege števila profesorjev in odpustov s strani ZVU-ja nekaterih levičarsko usmerjenih profesorjev, na mesto katerih so postavljali njim bolj zveste. Razlog teh odpustov, češ da so bili odpuščeni nekvalificirani, seveda ni bil vedno upravičen.

⁴⁰ AINV, f. ZO, 46-191-8. Vredno si je ogledati, čeprav nekompletno in slabo čitljivo: ARS-I, f. AIS, ae 320, seznam učiteljstva in didaktičnih ravnateljev po tržaških šolah 1946/47. Pri tem seznamu so kvalifikacije že bolj pisane: »Naši«, »Bega.Jug.« - beri »belogardisti« iz emigracije oziroma politični emigrantje, »Bega.dom.« - beri domači »belogardisti« oziroma lokalni proti- ali ne-komunisti, »Neopredeljeni«, »Oportunisti«; tudi seznam v italijanščini: »Elenco degli insegnanti dipendenti dalle scuole medie inferiori slovene di Trieste.«

⁴¹ Slovenska demokratska zveza je bilo prvo javno politično gibanje Slovencev v Italiji, ki je delovalo avtonomno oziroma izven kontrole KPS. Ustanovili so jo najprej v Gorici 17.1.1947, v Trstu pa 21.12. istega leta. Podrobneje glej: MAGANJA N., *Trieste 1945-1949. O negativnem odnosu slovenskih oblasti do SDZ-ja: BAJC G., Odnos matice do tržaške politične opozicije v prvem povojnem obdobju. Od konca vojne do resolucije Informbiroja*, v: Josp Agneletto, *slovenski kulturnik in politik v Istri in Trstu 1884-1960*, Koper 1999, str. 109-128; MAGANJA N., *Elbrus poroča. Dokumenti o prvih letih Slovenske demokratske zveze v Trstu in njenem predsedniku dr. Josipu Agnelettu iz Arhiva Ministrstva za notranje zadeve v Ljubljani*, v: prav tam, str. 81-94.

⁴² AINV, f. SPL, 46-230-7. V tem dokumentu je zanimiva tudi »Rekapitulacija po stanju 30. junija 1949«, saj vsebuje poimenski seznam profesorjev slovenskih srednjih in strokovnih šol na Tržaškem ozemlju cone A, po stanju 30.6.1949, z zgoraj omenjenimi političnimi oznakami.

Kot že omenjeno, je bil projugoslovanski tabor še posebno nastrojen proti dr. Baragi in je vodil skupno z oblastmi v Ljubljani proti njemu pravo gonjo, ki je dosegla višek 7. februarja 1946: v Ljubljani je bil namreč v odsotnosti obsojen na smrt z ustrelitvijo, na trajno izgubo vseh političnih in državljskih pravic ter na zaplembo vsega premoženja. Okrožno sodišče v Ljubljani je razsodilo, da je Srečko Baraga kriv:

»da je z lažnivo propagando ter vplivom, katerega je imel kot profesor odvrčal dijake od narodnoosvobodilnega pokreta ter jih silil v slovensko domobranstvo,

da je sodeloval kot član domobranskega informacijskega urada in je v tem svojstvu organiziral na ljubljanskih gimnazijah posebno ovaduško mrežo, zlasti s tem da je aktivno sodeloval pri sestavi listine o politični pripadnosti profesorjev in učiteljev, ki so bili člani ali simpatizerji Osvobodilne fronte, torej listine, ki je služila okupatorju odn. domačim izdajalcem, da so preganjali pristaše OF, odrejali številne pokolje aktivistov osvobodilnega pokreta, katere so vršili pod imenom »črna roka« posebni odredi slovenskega domobranstva, sam pa še ovadil ter se tudi osebno udeležil zaslišanja in mučenja pripornika Hitija Matevža, katerega so člani politične policije po njegovem nalogu in v njegovi navzočnosti nečloveško mučili,

da je s svojimi članki v »Slovenskem domu« opravičeval okupacijo in sodelovanje z okupatorjem ter blatil bistvo domovinske vojne, na javnem nastopu v Idriji spomladi l. 1945 pa označeval anglo-ameriške zaveznike z »barbari«.

Torej je v času sovražne okupacije sodeloval z okupatorji s tem,

da je idejno pobujal (verjetno »spodbujal«, op.p.) izdajstvo in množil vrste slov. domobranstva, izdajalske vojaške formacije l...l,

da je deloval kot ovaduh in pomagač pri množičnih zapiranjih, mučenjih in internacijah slovenskega ljudstva v koncentracijskih taboriščih, ter pokoljih, izvršenih v imenu »črne roke«, posebej pa tudi še kot naredbodavec pri mučenju pripornikov.«⁴⁵

Kot ocenjuje Nevenka Troha,⁴⁶ je bila obsodba predvsem politično dejanje, saj so ga hoteli onemogočiti v njegovem šolskem delovanju, tako pa bi projugoslovanska stran tudi prikazala, kakšne ljudi je celo na vodilna mesta zaposlovala ZVU. Jože Pirjevec trdi,⁴⁷ da se Baraga ni »umazal« z vojnimi zločini (kot so ga namreč obtoževali), bil pa je proti OF. Pri ustanovitvi slovenske šole se je namreč posluževal tudi takih sodelavcev, kot je bi A. Geržinič, ki je par mesecev prej sodeloval z Nemci v Trstu. Zato, meni J. Pirjevec, je bila reakcija levice razumljiva.

V glavnem je »afera Baraga« postala simbol boja proti šoli ZVU-ja.⁴⁸ Nekaj dni po obsodbi (12. februarja 1946) so npr. dijaki slovenskih srednjih šol v Trstu stavkali in zahtevali odstranitev profesorjev – političnih emigrantov. Zaradi stavke so zavezniki zaprli

⁴³ Dr. Srečko Baraga, ki je od vedno pripadal katoliški stranki, je do maja 1943 podpiral OF, nato je postal pristaš slovenske nekomunistične ilegale. Med okupacijskim časom je januarja 1945 prevzel vodstvo učiteljskega tečaja v Idriji in tam osnoval enotni gimnazijski razred in splošno izobraževalni tečaj. Po umiku na Koroško maja 1945 je bil skupno z drugimi slovenskimi begunci premeščen v Minogo blizu mesta Treviso (severnovzhodni del Italije) in imenovan za ravnatelja tamkajšnje slovenske begunske gimnazije, kateri je Baraga izposloval priznanje pri ZVU v Padovi. Ko je septembra 1945 v severni Italiji prenehala zavezniška oblast, je profesorski zbor naprosil Vatikan za premestitev slovenske begunske gimnazije drugam. Vatikan je pristal na Loreto, Baraga pa je dosegel pri Simoniju, da so šolo premestili v Trst. V: *Primorski slovenski biografski leksikon* (dalje: PSBL), zv. I., str. 34, 35; GERŽINIČ A., *Boj za slovensko šolstvo*, »Baragov lastni življenjepis«, str. 79-89.

⁴⁴ TROHA N., *Komu Trst*, str. 193.

⁴⁵ ARS-II, f. PNOO, 12-II-5 »Mapa, pisma, Boris Puc«, prepis obtožnice, 7.2.1946, enako v: ARS-III, Baraga.

⁴⁶ TROHA N., *Komu Trst*, str. 198.

⁴⁷ PIRJEVEC J., *Gli sloveni a Trieste 1945-1947*, v: Trieste 1941-1947, Trieste 1991, str. 131.

⁴⁸ Prim.: MAGANJA N., *Trieste 1945-1949*, op. 30, str. 33.

slovenske srednje šole v Trstu in odpustili dva slovenska profesorja in šest učiteljev. Temu je sledila stavka goriških dijakov itd.

Ali je Baraga res zakrivil dejanja, zaradi katerih so ga obtožili na najstrožjo kazen, ni predmet tega zapisa. Zanimivo pa je slediti, kako je prihajalo do procesa, saj pregled dokumentov daje upravičeno misliti, da se je pripravljavcem mudilo in da so želeli predvsem odstraniti najvplivnejšo slovensko »nepokorno« osebo v šolski administraciji zaveznikov. Da je bil to tudi tak – sicer neuspešen – poizkus in ne navadno iskanje legitimne pravice (kar bi moral biti namen normalnega sodnega postopka, ne pa, da postane važno le to, da obtoženec ne zaseda več vplivnega mesta, da pa je sprejemljivo, če se ga premesti kam drugam; če je za nekaj kriv, in v tem primeru je bil omenjeni obsojen kot vojni zločinec, ne bi smel zasedati nobene funkcije, nam potrjuje protest PNOO-ja za Slovensko Primorje in Trst ZVU-ju z dne 18. februarja 1946:

»... ZVU je ponovno izjavila, da hoče delovati s tukajšnjim ljudstvom. Ugotoviti pa moramo, da nas nešteto primerov uči, da sodelovanja noče. Primer Barage Srečka je očiten. G. polk. Smut se v svoji izjavi, dani dijakom, ki so se zglasili pri njem s prošnjo, da se g. Baraga odstrani s svojega položaja, spušča v diskusijo o veljavnosti te obsodbe. Pokrajinski Narodno Osvobodilni Odbor ne zanima, ali je bilo zadoščeno vsem formalnim predpisom glede obsodbe g. Barage. To je zadeva, ki se tiče drugih pristojnih organov. Toda Pokrajinski Narodno Osvobodilni Odbor zanima, da je izven vsakega dvoma, da je Baraga Srečko vojni zločinec, ki nikakor ne spada na mesto javnega uradnika, ter da so dijaki in njihovi starši utemeljeno ogorčeni, če se jim vsiljuje kot pedagoga osebo, katere moralna in strokovna kvalifikacija je najmanj dvomljiva. Če ima ZVU kake posebne simpatije do g. Barage, ali če smatra, da se mu godi krivica, naj g. Barago zaposli na drugem mestu - kjerkoli, ne pa na mestu vzgojitelja slovenskih otrok. /.../ PNOO ne more razumeti, kaki razlogi vodijo ZVU, da vkljub protestom staršev, dijaštva, raznih ustanov in celokupnega slovenskega naroda Julijske Krajine, g. Barago, ki ne odgovarja navedenim zahtevam, še vedno ščiti na svojem mestu. Ne moremo si to drugače tolmačiti, kot da gre za namerno izzivanje Slovencev te pokrajine...«⁴⁹

Jasen primer, kako je bilo že povsem logično, da je nekdo kriv (celo vojnih zločinov), če je tako trdila levica; postal je to že pravi aksiom, samo po sebi umevna resnica.

Pa pojdimo kar po vrsti, s tem da sledimo eskalaciji obtožb proti Baragi; pri tem bomo podrobneje analizirali primer ključne priče, Matevža Hitija, še prej pa bomo videli, kako je postopalo tožilstvo. Baraga je bil od zaveznikov imenovan 18. avgusta 1945. Do takrat (seveda v arhivskem gradivu, ki sem ga pregledal) je bila proti njemu 16. junija 1945 predstavljena Javnemu tožilstvu v Ljubljani ovadba s strani Hitija.⁵⁰ V njej so opisana mučenja, ki naj bi jih prestal Hiti, in sodelovanje Barage pri tem. Pred imenovanjem dobimo še izjavo proti Baragi, ki jo je podpisal 1. avgusta 1945 pred oficirjem OZNE Ivan Kavec. Istega dne je v delovnem poročilu pooblaščenca OZNE za okraj Center zapisano, da je nujno, da se z Barago »čimprej uredi«.⁵¹

Po imenovanju so postajale zahteve proti Baragi in kolegom vedno bolj pogoste. PNOO za Slovensko Primorje in Trst je 16. novembra 1945 informiral in prosil Komisijo za ugotavljanje vojnih zločinov:⁵²

⁴⁹ ARS-II, f. PNOO, 12-II-5 »Mapa, pisma, Boris Puc«.

⁵⁰ ARS-III, Baraga.

⁵¹ Prav tam.

⁵² Prav tam; enako v: ARS-II, f. PNOO, 30-III-1. Istega dne je Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo izdala odločbo zoper Barago in Matijo Kranjca, ki naj bi bil sostorilec zločinov, v: ARS-III, Baraga.

»V drugi polovici meseca septembra t.l. smo začeli v našem Primorskem dnevniku časniške gonje proti izdajalskim kolaboracionistom s fašistično-nacističnim okupatorjem, ki jih je tukajšnja zavezniška vojaška uprava imenovala na čelo Zavezniške uprave slovenskega šolstva: v prvi vrsti proti profesorju dr. Srečku Baragi /.../, dalje proti prof. Vladimiru Žitku, imenovanemu za višjega šolskega nadzornika za Tržaško provinco, in dr. Antonu Kacinu za Goriško, višjemu šolskemu nadzorniku v Gorici, in še proti celi drugi vrsti domobrancev, ki se na njihov poziv vračajo v Slovensko Primorje in Trst, zastrupljat našo mladino, na pr. prof. Gerzinič Alojzij, /.../ Že takrat smo prosili naslov osebno, da nam izroči obtožni material proti omenjenim, pozneje pa še tudi urgirali po podpredsedniku vlade za Slovenijo dr. Breclju, da bi se uvedlo kazensko postopanje proti dr. Srečku Baraga in da bi se na osnovi te zahtevalo njegovo izročitev kot vojnega zločinca. /.../ Omenjeni zločinci sistematično delajo, izkoriščujoč zavezniško vojaško upravo, da bi čimbolj fašistizirali slovensko šolstvo in se vzdržujejo na svojih mestih vkljub protestom našega ljudstva, zato ponavljamo našo prošnjo, da bi se dr. Srečko Baraga nemudoma stavil pred ljudsko sodišče in bi se zahtevala njegova izročitev kot vojni zločinec.«

Poleg tega je dopis PNOO-ja zahteval, da bi se ukrepalo proti ostalim »navedenim domobranskim šolnikom«. Pri tem pa obtoževalci pri PNOO-ju niso bili gotovi, če sploh obstaja obremenilno gradivo proti tem profesorjem, saj beremo naslednje: »ako je dovolj obrožnega (verjetno »obtožnega«, op.p.) materjala proti njim.« Že vnaprej je torej prihajalo do blatenja, večkrat tudi z obtožbami vojnega zločinstva. Sploh se je v projugoslovanskem taboru (kot sicer med postopki v Sloveniji)⁵³ večkrat čutilo pomanjkanje dokazov. Že res, da je povojni čas zahteval več energij pri materialnih obnovah kot pa pri iskanju dokazov, prav zato pa so bila obtoževanja preuranjena in pretirana, kar nam ponovno dokazuje, da je bil primarni cilj odstranitev politično nasprotnih in njihovega vpliva. Tu je treba poudariti, da so bile glede namestitev učnih moči in učnih programov večkrat tudi odločitve ZVU-ja politično obarvane.

Primer nezadostnega števila dokazov se nato izkaže npr. v dopisu Prosvetne komisije PNOO-ja 14. decembra 1945, naslovljenem na Javno tožilstvo za Slovenijo: »O vseh onih profesorjih, sedaj nameščenih na zavezniških srednjih šolah v Trstu ali Gorici, ki so zagrešili v Ljubljani ali v prejšnjih mejah Slovenije svoje postopke kolaboracionizma in druge, tu nimamo obremenilnega materjala, ali le kaj malega. V kolikor so se tu udeleževali dopošiljamo zaželjeno snov; v kolikor je še ni zbrane, jo dopošljemo kasneje.«⁵⁴

Oglejmo si še en primer, ki izpričuje tudi, kako se je voditeljem projugoslovanskega bloka mudilo, imeli so namreč občutek, da je to bil primeren čas za odstranitev nasprotnikov, in je bilo treba zato zgrabiti za priložnost. Upravno politična komisija pri PNOO-ju piše javnemu tožilcu Slovenije: »Sukcesivno vam bomo pošiljali sezname izdajalcev in kolaboracionistov, glede katerih nam manjkajo bodisi obči, bodisi zlasti obremenilni podatki o njihovem delu v času okupacije. Ti podatki so nam nujno potrebni zaradi uspešne kampanje proti njim in zaradi izkoreninjenja njihovega vpliva v tukajšnjem javnem življenju. /.../ Trenutno nam je dana možnost epuracije na polju prosvete, kar moramo takoj zgrabiti in uspešno izvesti. Zato so podatki, ki se nanašajo na profesorje, učitelje itd. v priloženih in sledečih seznamih, najvažnejši in zato prosimo, da nam jih pošljete takoj.«⁵⁵

12. decembra 1945 je javni tožilec Slovenije major Jernej Stante pisal Javnemu tožilcu FLRJ v Beograd in ga informiral, da so uvedli postopek proti Baragi in sokrivcu Matiji

⁵³ Prim.: VODUŠEK STARIČ Jera, *Prevzem oblasti (1944-1946)*, Ljubljana 1992 (dalje: VODUŠEK STARIČ J., *Prevzem oblasti*), str. 267.

⁵⁴ ARS-III, Baraga, Poročilo in izjave o kolaboracionističnih profesorjih v Trstu in Gorici; enako v: ARS-II, f. PNOO, 28-II-3 »Upravnopolična komisija PNOO, Arhiv dr. Peterina«.

Kranjcu in da je Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo dokazni material dostavila Državni komisiji. Javni tožilec Stante je v pismu tudi naprosil kolego iz Beograda, naj izposluje dokazni material, da naj pohiti in da bosta obtoženca sojena v odsotnosti: »V zvezi s suspendiranjem Primorskega dnevnika je stvar nujna. Imenovana bosta sojena in *contumacium*.«⁵⁶ Odločbo proti Baragi in Kranjcu je 15. decembra⁵⁷ 1945 javni tožilec Stante poslal Javnemu tožilcu za okrajno mesto Ljubljana s spremnim spisom, v katerem pravi, da je bila odločba poslana tudi Državni komisiji v Beograd zaradi zahteve po ekstradiciji. Zanimivo je tudi naslednje v spremnem spisu, kar priča, da zaradi velike naglice še niso poskrbeli za zaslišanja prič: »Z odločbami vred je bil poslan tudi dokazni material, vendar zaslišanje prič ni bilo priloženo, ker se to zaslišanje še ni izvedlo. V odločbah navedene priče se bodo lahko zaslišale na javni razpravi. Zaradi izredne politične važnosti procesa v zvezi s suspendiranjem Primorskega dnevnika zberite vse članke s tem v zvezi v Ljudski pravici in Slovenskem poročevalcu, poleg tega preskrbite tudi zadevno številko Primorskega dnevnika. Postopajte hitro in pazljivo. O poteku nas takoj obvestite. Obtožencema naj se dostavijo tudi redni pozivi za razpravo.«⁵⁸

Javni tožilec Slovenije je nato 21. decembra 1945 informiral jugoslovanskega zveznega kolego v Beogradu, da poteka kazensko postopanje proti Baragi in »komplícem« kot nujno.⁵⁹ 30. decembra 1945 je po pooblastilu javnega tožilca Slovenije pomočnik dr. Božo Kobe dostavil Javnemu tožilcu za okrajno mesto Ljubljana prepis gradiva proti Baragi in Kranjcu, s katerim je razpolagala Državna komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev. V spremnem spisu je še dodal: »Proces mora biti izveden *nemudoma* (podčrtano v originalu, op.p.). *Poziv Baraga Srečku naj se dostavi direktno Zavezniški Vojni upravi v Trstu, ki naj potrdi prejem.*«⁶⁰

Vse zgornje namere tožilcev (razen ekstradicije) so se tudi v kratkem času uresničile. Ali je bil tudi že vnaprej določen oziroma samoposebi umeven izid procesa? Spomnimo naj le, da ne glede na realne ali pretirane, če ne celo izmišljene krivde obtožencev v številnih povojnih procesih v Sloveniji, so bili le-ti politične narave.⁶¹

Oglejmo si končno tudi pričevanja proti Baragi, ki ga obremenjujejo sodelovanja pri mučenju Matevža Hitija in so najpogostejša med vsemi drugimi obtožbami. Hiti naj bi bil aretiran 4. marca 1944, zaslišan in nečloveško mučen. S podrobnim pregledom in med-

⁵⁵ ARS-II, f. PNOO, 30-III-1, Trst, 9.1.1946. Glej tudi npr. podobno prošnjo javnemu tožilcu Hrvaške, »Poizvedba o ustaših in kolaboracionistih«, Trst, 24.1.1946: »V Julijsko Krajino, zona A se je po odhodu jugoslovanske vojske zateklo zelo mnogo ustašev in drugih izdajalcev l...! O teh navadno nimamo niti splošnih podatkov (generalij) niti podatkov o njihovem zločinskem delovanju med okupacijo. Taki podatki pa so nam nujno potrebni zaradi uspešne kampanje proti njim tako pred javnostjo kakor tudi pred organi zavezniške vojaške uprave in zaradi izključitve njihovega vpliva v tukajšnjem javnem življenju, katero možnost trenutno imamo. l...! Zlasti bi prosili, da izvedete potrebna zaslišanja prič, pribavite fotografije ev. listine i.t.d., ker moremo uspešno postopati le v primeru, če imamo pri rokah dokazilni material. Prosimo, da nam pošiljate podatke o posameznikih, kakor vam bodo prihajali, ker je zadeva nujna.«

⁵⁶ ARS-III, Baraga.

⁵⁷ Na dokumentu je natipkano »15. 11.«, iz konteksta in pripisa na roko na dnu dokumenta »15. XII.« pa sklepam, da je pravi datum 15. december.

⁵⁸ ARS-III, Baraga.

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ Prim.: PIRJEVEC J., *Jugoslavija 1918-1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*, Koper 1995, str. 166-168; VODUŠEK STARIČ J., *Prevzem oblasti*, str. 266-279; ista, *Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem povojnem letu*, v: *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXIII/1-2, 1992, str. 139-153; *Povojni sodni procesi*, v: *Slovenska kronika XX. stoletja 1941-1995*, Ljubljana 1996, str. 110, 111.

sebojno primerjavo pričevanj proti Baragi v zvezi s Hitijem se izkaže, da je na obtoževalce negativno vplivala zgoraj omenjena politična naglica, saj so očitno površno opravili svoje delo, kar je privedlo do nedoslednosti in neskladnosti med pričevanji. To je seveda postavljalo v dvom veljavnost obtožb v zvezi s Hitijem. Oglejmo si zato par primerov:

- V ovadbi 16. junija 1945⁶² je Hiti zatrjeval, da se je moral Baraga še nahajati nekje v Ljubljani, saj naj bi se po njegovem mnenju udeležil povorke in manifestacije, ki se je vršila ob osvoboditvi na Kongresnem trgu. Tu se srečamo s prvim primerom neujemanja podatkov, saj so o Baragi zapisali,⁶³ da se je že maja 1945 umaknil na Koroško, od koder se je preselil v begunsko taborišče v Monigo.
- Omenjena ovadba nosi datum: »Ljubljana, dne 16. junija 1945«; v Prijavi zločinov okupatorjev in njih pomagačev (17. oktobra 1945),⁶⁴ v Odločbi o ugotovitvi zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev (16. novembra 1945)⁶⁵ pa piše, da se je Hiti vrnil iz Dachaua šele 25. junija 1945.
- 16. junija 1945 je Hiti zatrjeval, da so bile med njegovim drugim zaslišanjem prisotne tri osebe, medtem ko je 17. oktobra 1945 Hiti pravil, da sta bila med drugim zaslišanjem prisotni le dve osebi.
- 16. junija je Hiti pričal, da so ga topli po glavi s pestmi, 17. oktobra pa, da so ga topli po glavi z jermeni.
- Po mučenju so ga prenesli nazaj v jetnišnico, kjer so mu pomagali sojetniki, katerim je Hiti pripovedoval o mučenju. 16. junija je omenil najprej štiri priče: prof. Detela N., Osredkar N., Jeza N. in Kavec Ivan. V isti ovadbi je na koncu Hiti omenil pet prič; med temi ne dobimo ne Osredkarja N., ne Jeze N., ki sta bila zamenjana s sledečimi: Košenina Janko, Kavec Ignac in Kavec Pavel. V neki drugi izjavi brez datuma⁶⁶ je Hiti omenil le tri priče, 17. oktobra pa pet in sicer: Detela N., Osredkar N., Fajdiga Gvido, Kavec Ivan in Kavec Pavel.
- Med tretjim zaslišanjem naj bi ga, po izjavi 17. oktobra, eden izmed mučiteljev prijel za ušesa in pritiskal glavo ob mizo in valjal. V obremenilnem materialu OZNE, ki nosi datum 19. januar 1946,⁶⁷ pa beremo, da so po pričevanju profesorja Detele, med drugim zaslišanjem (in ne med tretjim zaslišanjem!) Hitiju butali glavo ob deske mize. V obtožnici 30. januarja 1946⁶⁸ in končni razsodbi 7. februarja 1946⁶⁹ (kjer med drugim ni jasno med katerim izmed mučenj) pa piše, da je eden izmed mučiteljev stopil na Hitijevo glavo.

Med izjavami Hitija in prič ter med ovadbo, obtožbo in razsodbo je očitnih nedoslednosti in neujemanja podatkov vsaj 14. Dodati moramo, da v nekaterih izjavah dobimo podatke in podrobnosti, ki v drugih sploh niso omenjeni.

Novico o obsodbi na smrt so pompozno predstavili časopisi *Slovenski poročevalec*, *Ljudska pravica* in *Primorski dnevnik*. Kot pravilno ugotavlja A. Geržinič,⁷⁰ je *Primorski*

⁶² ARS-III, Baraga.

⁶³ Prim.: *PSBL*, zv. I, str. 35.

⁶⁴ ARS-III, Baraga.

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ ARS-I, f. AIS, ae 163, »Izjava o ponašanju profesorja Srečka Barage, sedanjega pomočnika oficirja za šole v zoni »A« in ravnatelja slovenske gimnazije v Trstu, v času okupacije.«

⁶⁷ ARS-III, Baraga; enako v: ARS-II, f. PNOO, 28-II-3 »Upravnopolična komisija PNOO, Arhiv dr. Peterina«.

⁶⁸ Prav tam.

⁶⁹ ARS-III, Baraga; enako v: ARS-II, f. PNOO, 12-II-5 »Mapa, pisma, Boris Puc«.

dnevnik svojim bralcem celo prikrojil ponatis poročila iz *Slovenskega poročevalca*, da je še bolj poudaril negativno preteklost obtoženega. Geržinič opisuje tudi razumljivo stisko dr. Barage. V pogovoru s Simonijem mu je ta predlagal, naj napiše natančen *curriculum vitae* in se ponovno vrne v urad. Baraga je tisto noč 9. februarja napisal 28 strani dolg življenjepis (v katerem je odločno izpodbijal obtožbe) in dodal pismeno ostavko.⁷¹ Kljub vsemu ZVU ni odpustila Barage, saj jo med drugim obsodba ni motila, ker je, kot piše M. Jevnikar, poslala v Ljubljano zaupnika, ki je pregledal sodni postopek⁷² in očitno ugotovil »političnost« hudih obsodb.

Zaman je bil ves trud jugoslovanskega tabora (ki pa je kljub vsemu le ohranjal velik vpliv med ljudmi; poleg tega je dobil s primerom Baraga primerno temo, proti kateri bi ljudske mase in dijaki gotovo protestirali in zakaj ne tako tudi ohranjali mnenja in percepcije, da se le jugoslovanski blok bori za pravičnost),⁷³ ljubljanskih oblasti kot tudi poskusi diplomatskih krogov, da bi prepričale zaveznike o ekstradiciji. Zgovorno je pismo Borisa Kraigherja CK-ju KPS 22. februarja 1946, saj je med drugim zapisal: »V vprašanju Srečka Barage je tudi nujno potrebna nota jugoslovanske vlade. Baraga je bil v Ljubljani obsojen na smrt, Angleži pa so oficijelno izjavili, da bo ostal na svojem položaju /.../, češ da njegove obsodbe ne priznavajo. To so izjavili oficijelno. Ves material o tem je bil poslan Skali. Barago, kakor tudi nekatere druge Slovence oz. Jugoslovane, ki živijo v Trstu, naj poleg tega oficijelno zahteva komisija za vojne zločine. Vendar izročitev Barage kljub smrtni obsodbi oficijelno še ni bila zahtevana. Naj Skala te stvari pregleda in uredi.«⁷⁴

Delegat zunanjega ministrstva dr. Hugo Skala je v tem smislu tudi pisal dr. Brileju na Ministrstvo za zunanje zadeve,⁷⁵ a zaman. ZVU je bila trdno odločena nadaljevati po začrtani poti z Barago, ki je tako ostal na svojem mestu do 8. februarja 1948.⁷⁶ Med drugim je že ob imenovanju Barage na prve kritike jugoslovanskega tabora Simoni odgovoril in utemeljeval odločitve zaveznikov, da so nezaželene učne moči »dobri Slovenci /.../, da niso bili ne fašisti ne kolaboracionisti, ampak da so samo ljudje, ki nočejo priznati sedanje jugoslovanske vlade.«⁷⁷

⁷⁰ GERŽINIČ, *Boj za slovensko šolstvo*, str. 78.

⁷¹ Prav tam, str. 79-89. Geržinič zapiše tudi, da so z istim datumom v italijanskem prevodu ohranjene dobre tri strani, v katerih naj bi Baraga obširno obravnaval pravno neveljavnost obtožnice ter zavrnil vse obtožbe.

⁷² JEVIKAR M., v: Mladika, 3/1999, str. 62, kot deloma dopolnilo in deloma polemičen zapis k prispevku VOLK S., *Slovenska politična emigracija*.

⁷³ Omenil sem že dijaško stavko 12.2.1946. Zanimivo je tudi pismo dijakov slovenske višje in nižje srednje šole ter trgovske akademije, napisano dva dni po stavki, tržaškemu PNOO-ju, s tole priprošnjo: »da *intervenirate na ZVU zaradi dejstev, da na naših šolah še vedno poučujejo razni belogardisti in izdajalci našega naroda, kakor tudi radi dejstva, da je še vedno na vodilnem mestu naših šol zločinec BARAGA* (velike črke v originalu, op.p.), katerega je Okrožno ljudsko sodišče v Ljubljani, dne 7. jan. (februarja, op.p.) 1946 obsodilo na smrt. Prosimo, da PNOO z odločnostjo tolmači našo zahtevo po odstranitvi vseh kolaboracionistov iz naših šol, ki poleg tega ne posedujejo niti moralnih, niti strokovnih sposobnosti. Zahtevamo nadalje, da se na naših šolah uvede program kakor na drugih slovenskih šolah v coni B.«, v: ARS-II, f. PNOO, 12-II-5.

⁷⁴ ARS-I, f. BK, fasc. 2, razna pisma.

⁷⁵ ARS-I, f. CK ZKS, š. 1, Depeše zvezni vladi, 1946.

⁷⁶ Preselil se je v Argentino, kjer je umrl 31.1.1977.

⁷⁷ ARS-II, f. PNOO, 6-I-5, Razni zapisniki sestankov med Prosvetno komisijo in Simonijem, citirano iz zapisnika o sestanku 22.8.1945.

Riassunto

Il contrasto del blocco filojugoslavo nei confronti della scuola slovena nella Trieste postbellica (1945-1948)

Gorazd Bajc

Finita la seconda guerra mondiale, nella cornice dello scontro italo-jugoslavo per la delimitazione dei confini, il territorio di Trieste fu scosso da numerosi contrasti di natura ideologico-nazionale. Tra questi avvertiamo anche contese tra i membri della stessa comunità slovena, che ripresero passate conflittualità e riproposero una forte dicotomia, che in generale si mostrava nell'avversione tra i sostenitori del nuovo sistema jugoslavo (il blocco filojugoslavo con a capo la sinistra) e coloro (anticomunisti locali e la numerosa emigrazione politica) che ritenevano dannoso il potere comunista. Questa evidente dicotomia tra gli sloveni vide all'inizio come principale teatro degli scontri politico-culturali l'ambiente scolastico, che pertanto ebbe le sue radici di conflitto negli opposti tentativi di ricostruzione della scuola slovena durante la guerra.

Giacché l'amministratore alleato non si dimostrò molto sensibile nei confronti dei problemi e delle legittime richieste slovene dopo il lungo periodo di sofferenze e negando infine al blocco filojugoslavo di proseguire con il proprio sistema scolastico - per impedire evidentemente l'indiretta influenza delle autorità di Lubiana nell'importantissimo settore dell'educazione -, la sinistra rifiutò di collaborare. Se le offerte dell'amministrazione scolastica alleata vennero così respinte dal blocco filojugoslavo, gli oppositori sloveni invece le accettarono. Di conseguenza non venivano risparmiate da parte del blocco filojugoslavo dure critiche alla scuola ritenuta »fascista, reazionaria, nociva, ecc.« e specialmente nei confronti del responsabile per le scuole slovene, l'emigrato anticomunista Srečko Baraga, come pure verso gli altri professori che non accettavano le indicazioni della sinistra. Alle critiche si aggiungevano spesso pesanti accuse legate al passato: di tradimento, collaborazionismo, che queste persone fossero criminali di guerra, nemici del popolo, della nazione e della classe operaia, e così via. Tra le caratteristiche del blocco filojugoslavo notiamo così una generale e comprensibile volontà di epurazione dei resti del nazifascismo, che però veniva spesso strumentalizzata dalla sinistra per discreditarne gli oppositori ideologici. Il culmine del forte contrasto si ebbe con il processo a Lubiana »in contumacium« contro il simbolo del contrasto, il Baraga, accusato di crimini di guerra. Il 7 febbraio 1946 fu emessa nei suoi confronti la condanna capitale. Le autorità alleate non si fecero però condizionare e Baraga rimase al proprio posto.

Sebbene non ci poniamo il compito di stabilire la veridicità delle pesanti accuse, non possiamo tralasciare l'evidenza che il processo Baraga ebbe prevalentemente finalità politiche. Lo scopo della sinistra era infatti di eliminare-allontanare la persona più influente - e perciò scomoda - nella ricostruzione scolastica della Trieste postbellica, che avrebbe in seguito come effetto anche la discriminazione di tutto il sistema scolastico proposto dagli alleati. Interessante in merito appare perciò l'accurato confronto tra le numerose accuse e testimonianze contro il Baraga, poiché non mancano di chiare incoerenze tra di loro. Palese è poi l'indubbia fretta e sommaria preparazione dell'accusa.